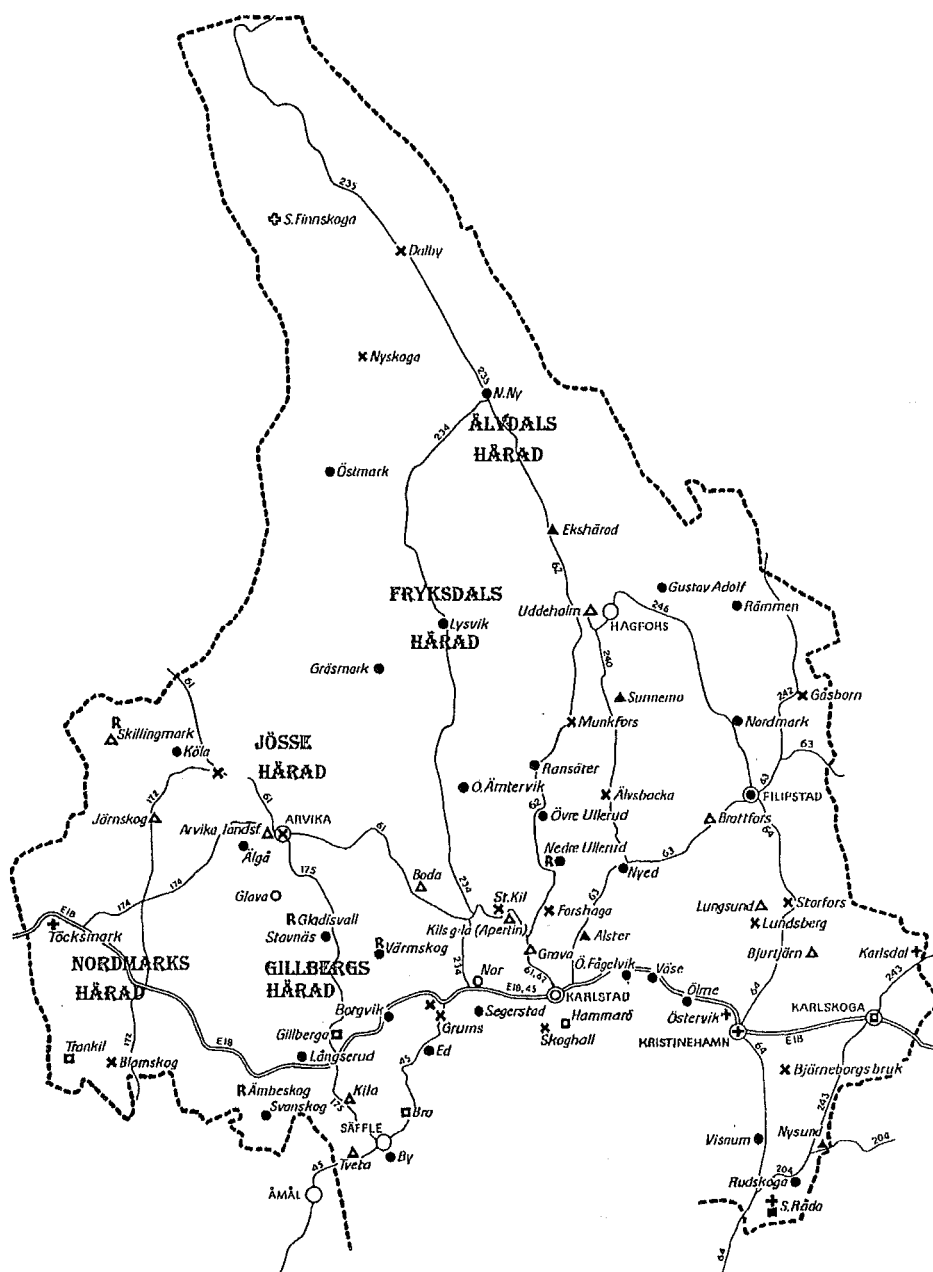

Värmländska arbetsvandringar

Anders Almäng jk 91/95

Inledning

Arbetsvandringar har förekommit under lång tid. Speciellt omtalade har vandringar från Värmland och Dalarna varit men även från andra delar av vårt land har arbetsvandringar förekommit. Från Västergötland vandrade många människor för att sälja textilier. Dessa kallades p.g.a. sitt vandrande för knallar. Från Halland vandrade varje höst tusentals ungdomar till Skåne på tröskningsarbete. Bohuslänningarna gjorde färder till Norge som inte sågs med blida ögon av statsmakterna då de ansåg det vara en stor förlust för deras hemorter. Från Jämtland och Härjedalen gick pigor till Hälsingland där de utförde arbete mot betalning i lin.

I denna essä kommer endast värmlänningars vandrande för att finna arbete att behandlas. Vissa delar kan tyckas ovidkommande men har skrivits för att förklara varför värmlänningarna dominerade i skogsbruket på 1800-talet

Arbetsvandringar före den stora exploateringen av skogen

Arbetsvandringarna från Värmland hade sin höjdpunkt under 1800-talet men förekom i ganska stor omfattning långt innan detta sekels början. Den äldsta uppgiften om arbetsvandringar för värmlänningars del är från 1570 och rör 33 timmermän från Fryksdalen som hjälpte till med uppförande av nybyggnader vid Asphyttan i östra Värmland. Asphyttan är Värmlands första järnbruk anlagt av Gustav Vasa. Man kan undra över varför de sändes efter ifrån Fryksdalen, det verkar som att Fryksdalingar var kända för sin duglighet och benägenhet att acceptera arbeten långt från hemmet redan då. Skriftliga bevis för detta verkar svåra att finna men enligt en del källor skall muntliga traditioner om Fryksdalingars vandringar finnas. Hursomhelst, i och med att järnbruken började anläggas längre västerut kom allt fler värmlänningar att engageras i brukens kol- och vedförsörjning. Från tidigt 1600-tal finns en uppgift om att "landet vester om Karlstad" skulle bidra med 60 arbetare vid bruket Fors (Storfors). En del av dessa fick tillstånd att slå sig ned i skogen och röja sig åker och äng.

Det vanligaste arbetet utanför hemsocknen var dock olika forkörslor, dvs slädtransporter av främst kol, ved, malm och tackjärn. Erik Fernow skriver att Fryksdalingarna, det var oftast sådana det handlade om, låg upptill 2-3 veckor i bergslagen innan de åkte hem och provianterade. Tre resor hanns med på en senvinter. Det var bara på vintern transporter kunde ske då inga egentliga vägar fanns. En källa säger att det i Nordmarks härad knappt fanns ett enda kärrhjul före år 1800.

Fler exempel på Fryksdalingarnas vandringar finns. I början på 1700-talet sägs Kils och Fryksdals härader ha byggkunnigt folk som "weta med yx wäl och nätt timra" och som går till andra orter i landet på timringsarbete. I en värmlandsbeskrivning från 1762 nämns att Väse härads befolkning arbetade i bl.a. bergslagen. Folk från Ullerud timrade både inom och utom länet. Från Sund, Östra och Västra Emtervik gick man ut på rothuggning, plöjning, stenarbeten, dikning och tröskning.

Från Fryksdals, Gillbergs, Nordmarks och Jösse härader finns passjournaler till viss del bevarade. De anger ofta vad arbetsvandringen hade för mål. De flesta av männen, för det är bara män som finns med i journalerna över passtagare, fraktade järn eller skulle köpa salt eller sill. En del resor gäller också tröskning och timmerkörning. Tidpunkten för utresan varierar, man kan säga att man från Nordmark gick ut på vintern på skogsarbete medan man från Fryksdalen som tidigare nämnts tog pass på senvintern men även i viss mån i augusti. Alla

resor med några undantag gick till Norge. Därmed visas dock bara att man inom landet inte ansåg sig behöva pass. Många gick till Bohuslän för att jobba i sillindustrin. Dessa människor kom till största delen från Nordmarks och Gillbergs härad.

Arbetsvandringar från Västvärmland

	Fryksdals härad	Gillbergs härad	Nordmarks härad	Jösse härad
1754	x	x	0	1
1755	x	x	0	39
	-----	-----	-----	-----
1760	9			0
1761	60	0	70	0
1762	42	0	129	0
1763	32	0	51	9
1764	3			0
1765	x			x
1766	4	0	0	x
1767	7	0	74	0
1768	142	0	7	0
1769	149	4	1	0
1770	x	0	7	6
1771	45	0	2	11
1772	75	0	5	1
1773		0	6	3
1774	35	0	8	3
1775	130	0	1	0
1776	52		0	0
1777	24	0	2	0
1778	17		3	0
1779	0			0

x-ändamål uppges ej. 0-ändamål uppges, arbetsvandringar förekommer ej. Tomrum - journal saknas.

Under den i passjournalerna förekommande beteckningen "lovliga ärenden" anges sannolikt de som skulle till Bohuslän på Sillarbetet. Bohuslän hade ju tidigare varit norskt varför många av gammal vana sökte om pass till Bohuslän. De utgjorde år 1774 hela 550 personer endast från Nordmarks härad. Vanligt var också att Värmlänningar gick på jordbruksarbete i Norge, Östergötland, Småland, Mälardalen, Västergötland och andra platser. Om detta kunde skrivas åtskilligt men jag kommer nu att inrikta mig på de arbetsvandringar som gjordes för att finna skogsarbete.

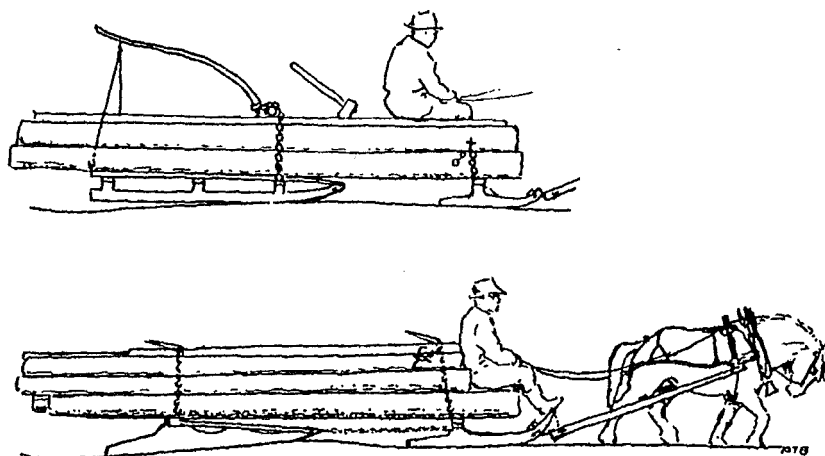
Värmlänningarna gick som sagt ibland till Norge på skogsarbete där de sannolikt lärde sig delar av den teknik de så småningom skulle bli så eftertraktade för.

Avverkningar för avsalu förekom i viss utsträckning även inom Värmlands gränser. Bland annat vet man att exporten av mastträd från Värmlands skogar stundtals var relativt omfattande. För att ge ett begrepp om mastträdens storlek och den rikliga förekomsten av sådana kan nämnas att på hemmanet Takene fälldes under säsongen 1717-1718 för kronans räkning inte mindre än 3000 mastträd. Deras längd uppgick till 60-70 alnar (ca 40 m). Man högg dessutom bjälkar till amiralitetet vilka höll 24-30 tum i fyrkant. Omfattningen av dessa avverkningar kan dock ej jämföras med de som under 1800-talets början drog fram genom länet. Det är nog dessvärre svårt att få en med sanningen överensstämmande statistik över hur mycket som höggs i Värmland före år 1800 då mycket virke kördes över till Norge. Dessa avverkningar hade sin grund i att Karlstad hade fått monopol på all försäljning av timmer. Man

var helt enkelt tvungen att sälja Värmländskt timmer i Karlstad. Detta brydde sig inte så många om då de hade närmare till och dessutom fick bättre betalt i Norge - ända upp till 3 ggr priset i Karlstad. Många hade dessutom arbetat i Norge och hade kontakter där. Som exempel på att man sålde timmer till Norge kan nämnas att år 1731 anklagades 96 bönder från Medskogen för att ha huggit 2182 tolfter timmer avsett för Norge. Två bönder skrev år 1803 " Vi begär att få sälja vårt sågtimmer å det ställe, som för oss är lägligast utan att behöfva fragta det samma öfver Berg och oländig mark, så lång väg, att då vi åt svenska handlande få det samma änteligen, med trugande, afyttrat, vi knappast äga så mycket i behåll att vår Dagsspillan och lifsuppehälle, kunna vara betaldte, mycket mindre timbret och vår därvid hafda möda och arbete". Inte förrän 1825 upphävdes förbudet. I och med denna virkeshandel som, innan förbudets dagar, var tullbelagd redan på 1600-talet fick man ytterligare kontakter med norskt skogsbruk som då, innan 1800-talets början, var det dominerande i Europa. Det är därför inte så svårt att förstå att värmlänningarna så snabbt och med sådan bravur kunde dominera skogsavverkningarna när vi nu kommer in på 1800-talet.

De stora avverkningarna börjar

I och med att skogen började ta slut i Norge började allt fler virkesuppköpare att snegla på de Värmländska skogarna. Man började köpa timmer av bönderna som man sedan flottade ner till Väneren. Till all avverkning och transport anlätades bönder, torpare, drängar och annat folk som var villigt att tjäna en hacka. Dessa som redan tidigare hade viss erfarenhet av skogsarbete fick nu verkligen möjlighet att förkovra sig i yrket. Man gjorde en del förbättringar av både redskap och dragdjur. I andra landsdelar var det vid denna tid vanligt att man använde oxar för transport av timmer. Värmlänningarna som tidigt var kända för att vara hästhandlare använde dessa i skogen. De norska hästar man använde var också kända för sin förträfflighet. Detta var en av anledningarna till att de sedan blev hästkörare i Norrland då hästen är effektivare än oxen.

Timmerkälkar.

Den gamla kälkkonstruktionen där den bakre kälken är fixerad vid lasset (överst). Den nya kälkkonstruktionen, Getdoningen - som uppfanns i Fryksdalen, ger en smidigare gång på ekipaget då bakre kälken kan röra sig friare (nedre bilden).

Getdoningen, består av två kälkar, bocken och geten, kopplade efter varandra, uppfanns av Fryksdalingarna på 1870-talet och introducerades av dem i Norrland där den snabbt blev dominerande.

Att de hade tillgång till så goda hästar och var kända som hästhandlare beror också detta på kontakten med Norge där, enligt uppgift, dåtidens bästa hästar fanns. Exporten till Värmland

från Norge av hästar fick på 1700-talet sådan omfattning att norrmännen började bli oroliga för att de själva skulle få ont om hästar bl.a. till kavalleriet. Flera stora marknader där hästar såldes fanns också i Värmland: Grundsätter (kallas Cronsätters marknad), Oxhälja och senare Arvikamarten. Häst och kreaturshandeln var också något som praktiserades som vandringsarbete. Man gick med sin hjord, ofta samlade flera bönder ihop djur som de drev tillsammans, till Kristiania (Oslo) och sålde den där.

På 1860-talet började skogen i Värmland att tryta. Redan tidigare hade träpatronerna med Dickson i spetsen börjat etablera sig i Norrland. I och med att exporttullen på trävaror tas bort 1863 och Englands importtull försvinner år 1866 ökar exporten av trävaror ytterligare. 1849 hade dessutom ångsågen kommit till Sverige. I och med denna kunde man förlägga sågarna var man ville, man var inte längre bunden till vattendragen med sin vattenkraft för att kunna såga. En annan fördel gentemot vattenkraften var att man kunde såga året om. Tidigare hade man varit beroende av vattenståndet i älvarna - när det sjönk fick sågen stänga för säsongen. Behovet av kunniga skogsarbetare blev trängande. Redan under 1850-talet vänder sig norrländska sågverksägare till Värmland för att få arbetskraft. Detta var ganska naturligt då sågverksägarna var samma personer som tidigare hade varit med och exploaterat Värmlands skogar. De visste att man där kunde sin sak. Stora skaror Värmlänningar drar upp genom Dalarna till Norrland och introducerar en mängd nya metoder och verktyg i skogsarbetet. Det vanliga för en Värmlänning var att han gav sig av strax efter jul och arbetade vintern ut. Efter detta stannade de flesta kvar över flottningen. Deras skaror utökades dessutom av värmlänningar som kom enbart för flottningen. Det var till stor del värmlänningar som till att börja med byggde flottningsrännor i Norrland. Man arbetade dock inte enbart i skogen, även i förädlingsledet fanns värmlänningar. På Kramfors sågverk fanns den 7 juli 1870 138 arbetare från främmande landskap. Av dessa var 108 värmlänningar.

Många av säsongsarbetarna stannade kvar på sin nya ort. Under 1800-talet då säsongsarbetena hade sin glansperiod flyttade värmlänningar främst till Västernorrland, Hälsingland, Gästrikland vilket visar att det var skogsbruket som drog. Esse Löfgren har gjort en undersökning av inflyttarna till Sundsvallsområdet från övriga Sverige, Västernorrland undantaget, under tiden 1850-1899. Det visar sig att av ett nettoöverskott på 7540 personer är 2551 värmlänningar (34%), mest från Fryksdals och Jösse härader. Från Västerbotten kom 22% och från Gävleborg 20%. Av de i Värmland födda var år 1900 7,4% bosatta i Dalarna och Norrland. I och med att emigrationen börjar på 1880-talet har vandringsarbetarnas glansperiod passerat men de upphör inte i och med detta, långt därifrån. I den norrländska flottningen försvann värmlänningen på 1920-talet men i avverkningen blev han kvar till andra världskriget. Nedan följer en tabell som visar säsongsarbeten i Sverige på 1930-talet. I dessa siffror döljer sig säkert en del arbetsvandringar även om man vid denna tid åkte med tåg eller buss. Författarens farmors bror kan förövrigt räkna upp åtskilliga ur släkten som i början på 1900-talet gick till Norge från Gillbergs härad i västra Värmland för att söka arbete. De flesta återkom dessutom, en del medförande norsk hustru.

Förekommande säsongsarbeten medel/år 1930-tal

Säsongsarbetets typ

Skogs och flottningsarbete	170000
Sågverksarbete	21000
Byggnadsträ- och byggnadsgrovarbetare	75000
Murare, målare och rörarbetare	43000
Väg- och vattenbyggnadsarbetare	35000
Betarbetare och kampanjarbetare vid råsockerbruken	63000
Övriga yrken	92000
Summa	499000

Med dessa siffror vill jag också visa skogsarbetets betydelse för människors försörjning.

Varför arbetsvandrade man?

Det finns säkert många enskilda anledningar till att man vandrade ut från sin hemsocken för att finna arbete men den klart vanligaste orsaken var svårigheten att finna försörjning därhemma. Värmland har rika jordbruksbygder men de är begränsade och belägna i den sydöstra delen av landskapet. I väster däremot finns Norges rikaste bygder - Östlandet. Det är inte så konstigt att man vandrade till Norge för att söka arbete när man såg vilka möjligheter man där hade. I och med befolkningsökningen och därmed följande hemmansklyvning ökade dessutom svårigheterna att försörja sig. Man kan nog faktiskt delvis ge arbetsvandringarna skulden för befolkningsökningen utan dessa vandringar skulle Värmland sannolikt inte kunnat hålla en så stor befolkning. Skogsexploateringarna, och de förtjänster som värmlänningarna gjorde i och med dessa, var säkert välkomna intäktskällor. Det var nu inte bara fattigt folk som gav sig ut. Även relativt välbärgade män gav sig ut för att söka lyckan och tjäna en extra hacka, dessa var dock givetvis i minoritet.

Försök att stoppa vandringarna

Tidvis gjordes försök att hindra vandringarna. Landshövdingen i Värmland tycker år 1815 att allt för många går att söka sig arbete utom socknen. Riksdagsman Elof Håkansson försvarar då i riksdagen dessa vandringar i det han hävdar att Fryksdals härad, som hyser 20 000 invånare, mycket väl kan avvara 6-700 arbetare mellan skördetiderna till andra län och kanske ett lika stort antal till övriga Värmland utan att därför hemorten skall lida brist på nödig arbetsstyrka.

Referenslista

- Ernvik, A. (1951) Glaskogen, bygd, arbetsliv och folkkultur i Jösse, Nordmarks och Gillbergs härad under 1800-talet. Karlstad.
- Rosander, G. (1967) Herrarbete, Dalfolkets säsongvisa arbetsvandringar i jämförande belysning. Uppsala.
- Hellqvist, S. Bakgrunden till 1800-talets värmländska arbetsvandringar. Karlstad.
- Schröder, G. (1893) En timmermärkares minnen. Stockholm A.Bonniers förlag.
- Dahl, S. Eriksson, B. L. Widenfelt, S. (1959) Ekonomisk - geografiska studier tillägnade Olof Johansson. Göteborg.